

Irodalmi Szemle.

Túzetes magyar nyelvtan.*

Balassa J. közreműködésével írta *Simonyi Zs.* I. köt. Magyar hangtan és alaktan. Budapest, 1895. A m. tud. akad. kiadása. 8°. XVI. 734. Ára 6 ft.

Simonyi túzetes magyar nyelvtana maradandó emléke lesz a szorgalmas anyaggyűjtésnek, az összegyűjtött anyag lelkiismeretes feldolgozásának és tudományos Akadémiánk áldozó készségének. Mielőtt biztosan tudta volna, hogy S. műve csakugyan nyelvtan-é vagy sem, a hecses művet megjutalmazta és saját kiadásába felvette. Ha nincs is benne kellő rendszer, egy magyar alaktan alapja itt le van téve s utódjának e célra kevés munkát hagyott hátra. Nem mondom, hogy az egyes czikkek nem volnának elég tudományosak, vagy hogy az együvé tartozó czikkek nem volnának egymás után felsorolva. Ellenkezőleg, a mit Simonyi és Balassa a nyelvhasznítás terén írtak, az kivonatossan vagy bővítve itt mind megtalálható. De nincs benne terv, a melyen az olvasó e műben eleve eligazodnék; nincs benne egy egész, a mely részeit egybe tartaná; nincs benne egy test, a melyet tagjaira osztva is egynek ismernénk. Már pedig e test nélkül hasztalan keressük a szellemet, a magyar nyelv szellemét, a melynek Arany (I. próz. m. 370. l.) olyan nagy hiányát lelte.

A mennyire a sorok közt olvashattam, két cél vezethette Simonyit, — én mind csak öt teszem az egészért felelőssé —: 1. a magyar nyelvnek egy ős nyelvre visszavezetése, azaz, az ugor rokonság bebizonyítása nyelvhasznító úton; és 2. a magyar nyelv területén észlelhető számos kiejtési különbségek és az ezekre alapított nyelvjárások. De e kettő nincs rendszerben feltárva; s mégis e kettőnek a nyomát munkája minden lapján elejétől végig találhatni.

A nyelvrokonság és nyelvhasznítás úgy, mint a nyelvjárások meghatárolása minden esetre a nyelvtanba való. De ennek csak szerény

* E kiváló munkát már ismertette (az Erd. Múz. m. é. nov. füz.) egyik munkatársunk, nagy elismeréssel méltatva azt. A pártatlan szabad kritika elvé-nél fogva (melyet követünk) nem zárkozhatunk el az ellenkező véleményű bírálat elől sem.

kis részét foglalhatja el. Simonyinál pedig e két törekvés úgy elburjánozza a művet, hogy tőlük a czímben ígért nyelvtant meg sem talál. Szeme előtt lebeghetett Grimm Deutsche Grammatik (1819), a ki e czím alatt a német nyelvjárások alaktánát a legrégebbi gót nyelvjárástól kezdve a legújabbikig tárgyalta. Ő sem ad sokat a nyelvtani meghatározásokra, Simonyi sem. Vajjon tőle tanulta-e, nem tudom. De Grimus így vélekedik (I, VI): „Allgemein logischen Begriffen bin ich in der Grammatik feind; sie führen scheinbare Strenge und Geschlossenheit der Bestimmungen mit sich, hemmen aber die Beobachtung, welche ich als die Seele der Sprachforschung betrachte.“ De ő aztán nem is írta meg a német nyelv rendszerét. A nagyszabású mű befejezetlen maradt. Simonyitól azonban, a ki „tűzetes“ magyar nyelvtant ígért, elvártuk, hogy „a történeti alap“ mellett annak rendszerét bemutattja s hogy a nyelvtani fogalmak szabatos meghatározásával e fogalmak felcserélhetőségétől meg fog óvni. Pl. ezek: szer, leg, len, bb, i, k, é, tt ragok e vagy képzők, csak akkor tudjuk meg, ha a képzőt és ragot meghatározva olvassuk. Ezeknek puszta felsorolása a ragok vagy képzők közt meg nem adja még a jelleget. A szóképzés alatt elmondja, hogy miképen képezik az igét (372—451), a névszót (452—586.) és hogy hogy történik a szóragozás (587—716.). De hogy mi a képző, mi a rag, arra a feleletet „A magyar nyelv“ II. 227. lapján s nem a tűzetes nyelvtanban találtuk. Lépten-nyomon akartam tudni, S. szerint mi a szó. Fel kellene tennem, hogy ő ezt tudja; mert „A m. nyelv“ II. 75. l. azt így magyarázza: „A fogalmainkat kifejező hangesorportokat nevezzük szónak.“ Ez a meghatározás akár bölcséleti, akár történeti, de egy „tűzetes“ nyelvtanban minden esetre helyet foglalhatna.

A mű nagyobb részét az alaktán, kisebb részét a hangtan tölti be. Hogy általánosságban beszéljünk, nem lehet tudni, mért teszi S. az igeképzést (227.) a névképzés (468.) elé. Szerintem történetileg előbbre való a névképzés az igeképzésnél s a névtő az igetőnél. Simonyi talán a szentírással tart, hogy kezdetben volt az ige? (Vö. S. A m. ny. II. 298.)

A nyelvhasonlításához, megvallom, nem értek, még kevésbbé ahhoz, mely az ország határán túl vezet. De a nyelvhasonlító eredményeit szívesen elfogadom, ezek közül is csak olyanokat, a melyek biztosak, a melyeket ellenfél alaposan meg nem támadott vagy támadással meg nem ingatott. Ma nyelvhasonlítóink legalább két táborra szakadtak. Hogy melyiket kövessük, az ugorokat-e vagy a törököket, még nem dönt el. S egy harmadik illetékes bíráló, a ki az igazat a két harcos közt eldöntötte volna, még nem találkozott. Révai korában az ő héberlatin nyelvhasonlító eredményeit biztosaknak tekintették. Hunfalvy-Budenz fellépése óta érvénytelenek. Nyelvhasonlítóink buzgalma ma sem forrt ki.

Igy állván a magyar, vagy Simonyi-Budenzként az ugor nyelv-hasonlító tudomány, mindenki csak kétkedve hallgatja meg a tűzetes nyelvtanban lerakott állításokat. Az innen kölcsönzött érvelések Simonyinak a módszerét is elhomályosítják. Rövidség kedvéért csak rá utalunk egyes homályos szakaszokra, mint a hangsúly (187), az illeszkedés (190) s a szótők (223) elmélete.

Hogy halmozódnak Simonyinál kivételekre kivételek, arra csak egy-két példát. Ilyen kivételes a 246. lapon „A hangzovesztő ígétők“ czíme alatt a kilencz lapra terjedő egész cikk. Ijesztő például csak a 249. lapra figyelmeztetünk. Az említett szakasz már bevezető soraival alkalmas a kivételezésre, a melyben az *l, r, g, z* végű ígétőket egy át nem tekinthető tömeggé növelte. Előbb elmondja (246), hogy ez az elvesző hang a mozgó *o, ě, ö*, de lehet *a* is, meg *ü* is; elmondja továbbá (247), hogy ez a régiék szerint tulajdonképen hangbővülés, de rövidülést is engedtek maguknak. S egy sereg ingadozás után (248) elmondja a mai nyelvünkben e hangzovesztő ígék állapotát (249): „A harmadik személyben — nem tekintve egyelőre az (alább) említendő kivételeket — általában a bővebb, magánhangzós alakot használjuk: *érdemél, tékozol, káromol* satbi.“ De kénytelen S. itt mindjárt *káromolsz*-ből *káromlász*-t még más ígékkel együtt kivenni. „Ellenben (folytatja) nem hatolt be a magánhangzó satbi.“ „De néha az ilyen alakokba is behatol satbi.“ „Néhol azonban satbi.“ Ugyan e szöveget csillag alatt új meg új kivételek kísérik jegyzetekben a szokásos „kivéve, ritkábban, inkább, azonban, így is“, satbi bevezetéssel. Az áttekinthető képesség hiánya rf ki, midőn pl. Simonyinál csak az *érdemél* hangvesztő ígét e szakaszban csaknem minden lapon, összesen vagy 14-szer találni; ezen kívül az általános részben 218. és 220. II Az anyag sokféleségétől S. nem látja a szabályosságot, a fáktól az erdőt.

Hasonló zavarólag hat az anyag tömege egy megelőző szakaszban (231) „a kötőhangokról az idő- és módjelek előtt“, melyből a szabályosság a sok *de, azonban, pedig, néhány* satbi kivételező megjegyzésektől alig tud kibontakozni.

Nem mondom ezzel, hogy én ezt a kötőhang szereplését jobban írhatnám, a melynek ingadozását S. már előre (231) jelezte. De óvást teszek a nyelvhasznítóknak elbizakodása ellen, mintha az ő módszertük kivételmentes volna.

A hol állításaikra elegendő bizonyítást nem találnak, ott beérik a szerzők a tekintélyekre való hivatkozással; s ezek közt sűrűen foglal helyet maga Balassa és Simonyi.

Az érthetetlenségig bonyolódott, a mit S. a zártabb *é*-ről mond. Az egyik (nyíltabb, v. ö. 57. l.) *é* hang után a másik (60) zártabb *é* hangról t. i. így szól: „A másik *é* hang, mely a rövid *e*-vel nem váltakozik, a magyar nyelvterületnek egy részén épen úgy hangzik, mint az *é*-ből fejlődött *é*.“ S miután ennek a zártabb *é*-nek egyes tája-

konkénti elváltozásait *i*-re elmondta, így fejezi be a nyolcz sornyi zártabb *é* jellemzését: „a székelység egy része pedig az *é*-nél valamivel zártabb hangot, *é*-t ejt helyette.“ De „határozott különbséget tesz a kétféle *é* között az északnyugati nyelvjárás terület is, és pedig úgy, hogy ez a hangzó mindig valamivel zártabb az előbbinél.“ Értek én is a nyelvi hangok megkülönböztetéséhez és egy kicsit a zenéhez is, de hogy ezt a „valamivel zártabb *é*“ meghatározását és a nyíltabb *é*-től (57) való megkülönböztetését megértsem, ahöz ezt a kis szakaszt kétszer is elolvastam, de őszintén mondva, egyszer sem értettem.

A kötőhangok a rag kiegészítő részei (217), de valamikor az előző tő véghangzója volt. Ennélfogva a magyar szótók hajdan mind(?) önhangzóra végződtek. Ennyit talán még alá lehet írni, de nem azt a törekvését, midőn e tők és betűjét helyre akarja állítani, s még kevésbé, mikor oly eredményre jut, hogy egy szótó egynél több ilyen véghangzót kap. Munkácsi azt állítja (216) a vogul és török jövevény-szókról, hogy „ősi szövégyű hangoknak igen kis szerepük lehetett“, azaz hogy semmi. A véghangzó általános használatának ellent mond a Hbd is, melyben pl. *pur* és *lélik*, valamint minden (!) más szó véghangzó nélkül áll (216). Mindazonáltal S. azt sejtí, hogy pl ez a szó *ház*, melylyel rokon a mordvin és csernevisz *kudo*, észt *kodo*, *kodu*, finn *koto*, s a mely helyragosan *házon*, a XI. században még így mondhatták (tehát ez is csak sejtetem): *házone* vagy *házoneo*. Az *n* helyrag ugyanis eredetileg magánhangzón végződött (ez is csak sejtetem), v. ö. észt *koduno*, finn *kotona*, osztják *wodna*.¹ Egy szó mint száz, hogy ebből a magyar szótó, *ház*, egy önhangzóval bővüljön, csinálni kellett *koto*-ból *házo*-t, s a kötőhangos magyar *on* ragból egy soha sem létezett magyar *no* ragot, a ragos *házon*-ból pedig megint egy nem létezett *házone*-t; mind ezt csak azért, hogy a kötőhang nélkül maradt *n* rag el ne hódítsa *házo* tövégi hangját. Csak ezekből következtetve és csak ezen az úton tudjuk meg, hogy kötőhang egy oly önhangzó, mely rag vagy képző és szótó közt az illeszkedés szabálya szerint a kapcsolót képezi.

A kötőhangok közt egy sajátóságos hang fordul elő, az *ë*; egy hang, melynek megjelölését, Balassa panaszos hangján elmondva, az irodalmi nyelv elhanyagolt (11). Ez a hang megfoghatatlan mint a csík: fogva tartjuk tudományos értekezésekben (Vadnai, Balassa), de tankönyveinkből kisklik, az iskola nem tanítja. Ejtjük is itt ott, felváltva *e*-vel és *ö*-vel, meg *é*-vel (55) is; de az irodalom nem vesz róla tudomást, a nélkül is megértjük szavainkat (v. ö. 280. l. *csendes*, *csendőes*, *csöndes*, *csendés* satbi). Szakembereink így gondolkozhattak erről az *ë*-ről: ha csak tájkiejtés, ha nem következetes még ott sem, a hol így (*ë*) ejtik, ha félreértést

¹ Az én sejtetem szerint *koto*-hoz hasonló az oláh *kot-éc*, kicsinyített *kotu*; jelentése *házikó*, *öl*. Valószínű, hogy az *ö*-szláv révén került az oláhba s talán az ugor testvérekebe is. A magyar *ház*, ha nem német kölcsönvétel, *haza* másod alakja; v. ö. *bél bele*, *fél fele*, *ágy agya*.

a köznyelvben e számba nem vétel nem okoz: hagyjuk abba. És jól tették. Ennek a hangnak (ē) tulajdonképen nincs is nyelvtani létjoga. Mert a hangilleszkedés szerint a-nak o felel meg, e-nek ö; és ē páratlanul lebeg a levegőben, ha vagy e vagy ö nem váltja fel. A közhasználatból és az irodalomból kiszorult ē tisztán táji sajtáságúnak, táji kiejtésnek maradt. E hangnak a nyelvtanba iktatásával oly terjedelemben, mint azt Simonyiék tették, csak nehézkesebbé tették magukat, minduntalan kénytelenek lévén állításaikat a codexek írásával vagy egyes tájak kiejtésével meghazudtolni. Vesd össze az ígétők és névtők képzését és ragozását elejétől végig, kivált 279—885., 294—295. ll.

Érdekes, hogy Simonyiék (és elődeik) hogy jutottak e tájhang illetén (ē) megjelöléséhez. Erre Grimm Deutsche Grammatik (1870. I. 66. l.) adja meg a választ. Itt felsorol Grimm néhány gót szót nyílt (!) e-vel és így folytatja: „Überall ist dieses e offen (Simonyinál nyílt é) und einfach wie in dem heutigen Menge, Ende, fremd auszusprechen.“ És mi a zárt ē? Erről megint Grimm (u. o.) így szól: „Das ē lautet geschlossen (!) und unsicher, zwischen dem i und einem Doppellaut schwebend, wie noch heut zu Tage in leben, Degen, Geld, werden.“ És mért jelölik ezt Simonyiék így: ē? Ezt megint Grimm magyarazza meg (u. o. 64. l.). „Erst hatte ich das lith. einpunctige e gewaehlt, zog aber hernach das zweipunctige vor, das sich in den meisten Druckereien befindet. Das ē schien mir besser den dem i naeheren Laut zu bezeichnen.“ V. ö. Sim. T. M. Ny. 56. Továbbá így okoskodik: „Es möchte manchen das ē für den Umlaut, das e für den aus i oder ai entspringenden Laut gefallen, wodurch theils die sich so analogen e und o theils die Umlautszeichen ē, ö, ü auf eine Reihe kaemen. Allein dann haette man offenbar nicht ē sondern ä für den Umlaut schreiben müssen, was doch Einsprache leidet.“ A már 1817-ben megjelent Grimm-féle nyelvtan első kiadásából e hang illetén jelölése a dialektológusok közt csakhamar elterjedt. Nálunk Simonyiék előtt már Kriza (Vadrózsák 1863) is használja, hol két ponttal, hol egygyel.

Ez az ē hang azért is fontos, mert erre és a vele váltakozó e meg ö hangokra alapítják nyelvjáráskodó tudósaink magyar nyelvjárások felosztását ezö, özö és özö-re. Nincs kifogásom a nyelvjárás ellen mint műszó ellen, ha ezzel a különféle tájakon uralkodó hanghordozást akarjuk érteni és a mi ezzel összefügg, egyes önhangzók nyújtását, rövidítését. De óvunk a nyelvjárásnak dialektus értelmétől, a minőben ezt Simonyiék teszik. Igazat adok Jókainak (Osztr.-magyar mon. I. 282), a ki azt állítja, hogy „a magyar nyelvnek szokott értelemben vehető dialectusai voltaképen nincsenek.“ S ha volna, annak a tájnak a magyarjai nem nyelvjárást, hanem a szomszédságtól befolyásolt keveréket (jargont), egy korcs magyart beszélnek, mely magyar nyelvjárás elnevezést nem érdemelne. Ma a magyar nyelv egységes, (v. ö. Balassa Nyelvjár. 13 l.) és ezt magyariskoláink, magyar egyházaink és magyar állami intézményeink általánosításának

köszönhetjük. Téved Simonyi (4), ha azt hiszi, hogy ez az egységes magyar nyelv „némi önkénnyel megállapított átlagos nyelv.“ Az egységes magyar nyelvnek van magyar története; de olyanná, a milyen ez ma, nem a „helyi és egyéni (!) nyelvjárásokból“ lett, hanem önmagától változott idő folytán azzá, mint minden más élő nyelv.

Műszók tekintetében hemzseg a munka a latinosságtól, csak elvéve találni benne magyart; irálya nem mindenütt kifogástalan, sajtóhiba igen kevés.

Összefoglalva ítéletemet, mondhatom, hogy Simonyi e művében is roppant anyaggyűjtő, mint Grimm; nem rendszerető; mint Grimm. Hogy mennyi pozdorja fog ebből az anyagból a jövő rendszeres nyelvtan-író tilója alatt elhullani, még most nem tudni, csak annyit, hogy sok. Simonyi műve tűzetesnek elég tűzetes, de nyelvtannak nem elég nyelvtan.

Veress.

A renaissancekori műveltség Olaszországban.

Irta *Burckhardt Jakob*. A m. t. Akadémia megbízásából fordította *Bánóczy József*. Budapest, 1895. Kiadja a m. t. Akadémia.

Burckhardt Jakob kitűnő műve: *Die Cultur der Renaissance in Italien*, egyike a német történeti irodalom legkitűnőbb alkotásainak, s mégis, magyar nyelven, az Akadémia könyvkiadó vállalatában való megjelenése nem tudott bennem teljes örömet kelteni. Örültem annak, hogy a magyar történeti irodalom e kitűnő művel gazdagodott s így a magyar szellem a benne tárgyalt — művelődéstörténetileg rendkívül fontos — korszakkal bővebben, behatóbban megismerkedhetik. De örömemet csorbította egyfelől az a körülmény, hogy miért nem más, a magyar irodalom momentán szükségleteinek jobban megfelelő művet fordítottatott le az Akadémia, s másfelől az, hogy ha már ennek kiadását vette tervbe, miért ily elsiertet, elnagyolt alakban tette azt közzé. Az Akadémia ugyanis, programja szerint, a könyvkiadóvállalatban oly eredeti és fordított művek kiadását vette célba, melyeknek megválasztásában irodalmunk legszembevetőbb hiányainak és a művelt közönség szükségleteinek kielégítése a főszempontok. Ámde e szempont a Burckhardt művének kiválasztásánál figyelmen kívül maradt, mert az olasz renaissance történetét a Symonds-féle: *Renaissance Olaszországban* című 3 kötetes, tehát a B.-énál terjedelmesebb műben épen maga az Akadémia ismertette meg ezelőtt mintegy tíz évvel a magyar közönséggel. Hogy Burckhardt új szempontból, új szellemben, új alapokon tárgyalná a kérdést, a mi művének a Symonds műve mellett való kiadatását indokolná, nem igen vettem észre. De még ha így állana is a dolog, vajjon indokolt-e egy és ugyanazon korról, egy és ugyanazon tárgyról két művet nem sokkal egymás után kiadni, midőn irodalmunknak